

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.038>

SEZGI A'ZOLARI TILI: PERSEPTIV LUG'AVIY BIRLIKLAR

Burxanova Mashxuraxon Muhammad qizi

Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning yangi yo'nalishlaridan biri bo'lgan sezgilar tili – sensor lingvistikaning lug'aviy birliklari bo'lgan perseptiv leksika haqida so'z boradi. Maqolada inson tasavvurida stixiyali tarzda jamlanuvchi turli xalq madaniyatlariga oid ma'lumotlarning lisoniy reprezentatsiyasi, ularning inson tafakkurida maxsus ilmiy konsepsiyalar sifatida mukammalashib borishi haqidagi ilmiy-nazariy qarashlar dalillanadi.

Kalit so'zlar:sezgi a'zolari, segilar tili, sezgilar faoliyati, perseptiv leksika, idrok, sensor lingvistika, besh sezgi kanali.

THE LANGUAGE OF THE SENSE ORGANS: PERCEPTUAL LEXICAL UNITS

Abstract. This article examines perceptual lexicon as a set of lexical units of the language of sensations, or sensory linguistics, which constitutes one of the emerging fields of modern linguistics. The article substantiates theoretical and methodological perspectives concerning the linguistic representation of information pertaining to different cultures that is spontaneously accumulated in human consciousness, as well as the progressive conceptualization of such information in human cognition as distinct scientific concepts.

Keywords: sense organs, language of sensations, functioning of the sense organs, perceptual lexicon, perception, sensory linguistics, five sensory channels.

ЯЗЫК ОРГАНОВ ЧУВСТВ: ПЕРЦЕПТИВНЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ

Аннотация. В статье рассматривается перцептивная лексика как совокупность лексических единиц языка ощущений, или сенсорной лингвистики, являющейся одним из новых направлений современной лингвистики. Обосновываются теоретико-научные положения о языковой репрезентации сведений, относящихся к различным национальным культурам и стихийно аккумулирующихся в сознании человека, а также об их последовательной концептуализации в человеческом мышлении в качестве особых научных концептов.

Ключевые слова: органы чувств, язык ощущений, деятельность органов чувств, перцептивная лексика, восприятие, сенсорная лингвистика, пять сенсорных каналов.

Kirish. Sensor lingvistika sohasiga doir ilmiy tadqiqot ishlarining kamligi soha haqidagi ilmiy tushuncha vaqarashlarga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchayishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham bu yo'nalishning mohiyatini mukammalroq tushuntirish maqsadida dunyo tilshunosligidagi har bir tadqiqotning mazmuni bilan tanishish, terminlar ifodalagan tushunchalarni o'zlashtirish, biologiya, fiziologiya, psixologiya va lingvistika sohasiga mansub bo'lgan til va tafakkur, kognitiv tushunchalar, germevntika va mentalingvistika kabi yo'nalishlarga doir bo'lgan ilmiy tushunchalarni metalisoniy aspektda tahlil va tadqiq qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Qadimgi davrlardan buyon odamlarda ilmga bo'lgan qiziqish kuchli bo'lgan. Har bir narsa mohiyati va mazmuniga qiziqish odamlarda ilm-fanga bo'lgan intilishning kuchayishiga sabab bo'lgan. Har bir hodisa, voqeani to'liq va muukammal tushunich maqsadida nimaiki bo'lmasin, uni har jihatdan o'rganish, turli nuqtayi nazardan qarash asnosida mavjud narsalarni to'liq o'zlashtirganlar. Inson sezgi a'zolari ham qadimdan o'zining maxsus simvollariga ega bo'lgan. Sezgi a'zolarining ramziy ifodalar bilan o'zaro bog'lanishi odamlar muloqoti uchun me'yoriy holat deb hisoblangan. Maxsus lug'atlarda ramz tushunchasi "simvol" termini bilan izohlanadi. "Simvol grekcha so'z bo'lib, u "sumbolon" – shartli belgi so'zidan kelib chiqqan. Simvol ramz, simvol – obrazli tafakkur mahsuli. Ramz o'xshatish istioraning o'ta barqarorlikka, hamma tomonidan bir xil tushunilishga erishishi oqibatida vujudga kelgan. Ramz narsalardagi yetakchi xususiyatlar, asosiy funksiyalar orqali shunga o'xshash narsa yoki predmetlarni tasavvur qilish, ya'ni nrsa yoki voqealar o'rtasidagi shartli o'xshashlikning barqaror tushunchalarga aylanishi oqibatida paydo bo'ladi. Masalan, quyosh yorug'lik ramzi, yorug'lik esa ozod, baxtiyor hayot ramzi va h.k". [1,293-294] Simvol, ramz so'zlari ifodalagan tushunchalar mazmunni tushunish uchun quyidagi ta'rifni izohlash zarur. Bu esa ramziy ifoda tushunchasini yana ham aniqroq his qilish imkoniyatini yaratadi. Xususan, narsa yoki voqeaga xos bo'lgan barcha xususiyatlar, ular bajaradigan vazifalar orqali shunga o'xshash narsa yoki predmetlarni tasavvur qilish, ikki narsa va hodisa xususiyatlari va vazifalarini inson tafakkurida parallel ravishda tasavvur qilish, ularni o'zaro qiyoslash asosida shartli o'xshashliklarning til jamoasi ongida umumiy lashishi va barqarorlashishi natijasida ramziy ifodalar paydo bo'ladi. Ramz so'ziga berilgan mazkur ta'rifga ko'ra, inson tafakkuri sezgi a'zolari tomonidan yuborilgan ma'lumotlarni idrok qilar ekan, idrok qilinayotgan har bir narsa yoki hodisa u yoki bu narsa-hodisalarga qiyoslanadi.

Metodologiya. Inson tafakkur faoliyatini shunday qiyoslash mexanizmlari yordamida olam manzarasini anglashi lisoniy ifoda semantik strukturasida qiyoslangan ramziy tushunchalar fikr almashish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham besh sezgi a'zosining ramziy ifodalar bilan bog'lanishi ularning inson tafakkuridagi faolligi bilan aloqador bo'ladi. Ilmiy adabiyotlarda simvol terminiga berilgan qiziq ta'rifni uchratish

mumkin. Jumladan, unda “Simvol bu fikr tomon ishora qiluvchi ko'rsatkich barmoq obrazidir”[2, 457].

Natija. Haqiqatan ham simvol so'zi o'zbek tilida ramziy ifoda yoki ramziy badiiy kontekst ma'nosi bilan tushunilsa, badiiy matnda berilgan simvol vazifasini bajaruvchi maxsus matn parchalari bir leksik birlik bilan boshqa tushunchalarni anglash ma'nosida qabul qilinadi. Yuqoridagi ta'rifga ko'ra, ramz bu yangi tushuncha, fikrga ishora qiluvchi ko'rsatkich barmoq obrazidir, degan fikrni anglatadi. Ko'rsatkich barmoq obrazi tushunchasining o'zi ramziy ifodadir. Demak, so'z ma'nolarining kontekstual ifodalar tarkibida ko'chishi va ko'chimlarning ramziy ma'nolar ifodalashi sezgi a'zolari yordami bilan tasavvur qilish, idrok qilish imkoniyatidir. Badiiy kontekstda har qanday ma'no va mazmunni ramziy ifodalarsiz anglab bo'lmaydi.

Muhokama. Yuqoridagi fikrlardan shunday ilmiy xulosa chiqarish mumkin: simvol, ramz obrazli tafakkur mahsuli ekan, ular o'xshatish va istioraning barcha til egalari tomonidan bir xil idrok qilinishi va barqaror tushunilishi natijasida yuzaga keladi. Shuning uchun ham muayyan tilga tegishli bo'lgan leksik birliklar yoki barcha lug'aviy ma'nolar faqat denotativ tushunilishi nuqtayi nazaridan emas, balki ularning konnotativ aspektida qo'llanishi leksik birlik ifodalagan tushunchani barqaror tushunilishiga olib keladi. Shu ma'noda har qanday til leksik birliklarini idroki va assotsiatsiyasiga nisbatan perseptiv leksik terminini qo'llash mumkin. Perseptiv leksika tushunchasi tildagi mavjud so'zlarning simvolik ma'nosi bilan izohlanadi. Denotatga asoslangan o'xshatish va istioraning inson tafakkurida kontekstual ma'noda idroklanish jarayoni perseptiv leksika birikmali termini ifodalagan tushuncha mohiyatini anglatadi.

Perseptiv leksikaga oid tushunchalar va qarashlar azaldan mavjud bo'lib, ularning mohiyati qadimgi davrdagi tushunchalar bilan izohlanadi. Xususan, persepsiya bo'yicha amalga oshirilgan qadimgi izlanishlarda aniq simvolik tushunchalar quyidagi qiyoslar bilan keltirilgan: ko'rish – burgut / ko'zgu ramziy ifodasida burgut ko'zining o'tkirligiga ishora mavjud bo'lib, ramziy ifoda mohiyati ko'zgu hamma narsani o'zida aniq aks ettriadi tarzidagi mazmunni anglash mumkin. Eshitish – bug'u / nay shaklidagi ramziy ifodada ovoz simvoli birlamchi planga qo'yiladi. Teginish, taktil sezgi – tipratikan / oq suvsar ramziy ifodasida sanchilish xavfi va suvsar mo'ynasi uyg'tadigan taktil taassurot teginish sezgisining ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Ta'm – og'zida meva turgan maymun / mevali vaza ramziy ifodasida ta'm sezgisi uyg'otadigan maza taassuroti ramzi namoyon bo'ladi. Hid – it / guldasta, yoki xushbo'y gullar qo'yilgan vaza ramziy ifodasida hid va hidlash xususiyati yuqori bo'lgan it, turli xushbo'y iforlar xusisuyatiga ega bo'lgan guldasta ramzi namoyon bo'ladi [3, 18]. Sezgi a'zolari funksiyalariga asoslangan ppeerseptiv tushunchalar shu tarzda inson tafakkurining amaliy ko'nikmalari shaklida tushunilib kelindi. Eshitish, ko'rish, hid bilish, ta'm bilish va teginish sezgilarining inson tafakkuriga ta'siri tufayli uning ramziy asoslari dalillar bilan tasniflandi.

Insonning konseptul olami murakkab bo'lib, unda ifodalangan tushunchalar lisoniy birliklar orqali ifodalagan tushunchalarga nisbatan bir necha barobar ko'pdir. Bundan

tashqari, inson tafakkurida mavjud lisoniy qoidalar va lug‘aviy birliklar nutq jarayoonida turli-tuman kombinatsiyalar kontekstida yangi tushuncha va ifodalarni shakllantiradi. Xuddi shaxmat donalari kombinatsiyasi singari xotiradagi so‘zlarning nutqdagi pragmatik qo‘llanishi natijasida yuzaga keladigan rang-barang va ko‘chimga asoslangan konnotativ ma’nolar perseptiv tasavvurlar orqali assotsiatsiyalanadi. Shuning uchun ham inson ezgi a‘zolari funksiyalari bilan bog‘langan lug‘aviy birliklar sensor lingvistikada perseptiv leksika deb nomlanadi. Perseptiv leksinaning semantik imkoniyatlari juda keng bo‘lib, ularni o‘rganishda semantik, kognitiv va kommunikativ belgilarni aniqlash muhimdir.

Xulosa. Sensor lingvistika yo‘nalishi sezgilar tili masalalariga bag‘ishlanganligini inobatga oladigan bo‘lsa, so‘z tilning barcha sathini qamrab olishi kerak. Biroq bob nomining perseptiv leksika deb nomlanishining o‘zi leksik birliklar idroki yoki assotsiatsiyasi bilan bog‘liq tushunchalar va ularni ifodalovchi so‘zlar tadqiqot obyekti sifatida qabul qilinishi kerak. Shuning uchun ham sensor lingvistika ning tarkibiy qismi hisoblangan sezgilar leksikasi qismida asosan sezgi a‘zolari funksiyalari bilan nomlanuvchi ma’no va unga ishora qiluvchi lug‘aviy birliklar tahlilga toriladi. Perseptiv leksik qatlam birliklarining ma’no qatorlari komponent tahlil tamoyillari yordamida o‘rganiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Хотамов Н, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Тошкент “Ўқитувчи” 1983, Б 293-294.
2. Пришвин М.М. Собрание сочинение. Т.8. Дневники 1905-1954. М.:– Худ. лит. ,1986. С 457.
3. Харченко В.К. Лингвосенсорика: функциональные и прикладные аспекты. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012.С.18.